

Анија С. ПЕШИЋ*

Војна академија, Универзитета одбране у Београду

Милан Ђ. МИЉКОВИЋ**

Школа националне одбране, Универзитета одбране у Београду

МЕДИЈИ У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА – СОЦИО-ПСИХОЛОШКЕ ПОСЛЕДИЦЕ И ПРЕПОРУКЕ***

Апстракт: Проблем рада је улога медија у кризној комуникацији, односно информационо и психолошко деловање медија на становништво током кризних ситуација (класичним и новим сукобима, друштвеним кризама изазваних вирусима: 1977/1978, 2003, 2005/2006, 2009/2010, 2014/2018, са акцентом на вирус из 2020. године) из угла војне психологије и теорије вођења савремених сукоба. Употребом компаративне анализе досадашњих теоријских ставова о улози медија у кризним ситуацијама, као и секундарне анализе доступних емпиријских истраживања у региону Балкана, са акцентом на пандемију ковид 19 као кризну ситуацију, утврђено је да поступање медија у овој конкретној кризној ситуацији потврђује актуелност досадашњих теоријских ставова о последицама деловања медија у кризним ситуацијама и оружаним сукобима. Као главна последица деловања медија према становништву, идентификовано је изазивање страха, што је из угла националних држава било оправдано ради убрзане имунизације становништва и обезбеђења унутрашње стабилности и здравствене заштите грађана. Са друге стране, овакво понашање медија, под притиском интереса држава и међународне заједнице, допринело је јављању неких негативних последица по ментално здравље становништва. С тим у вези, досадашња теоријска и емпиријска знања о улози медија у друштвеним кризама и сукобима, имају основу за израду смерница академској и стручној јавности за конципирање стратегијских докумената и психосоцијалних програма подршке и помоћи становништву у оваквим ситуацијама као што је пандемија ковид 19.

Кључне речи: информације, медији, кризне ситуације, ковид 19, последице, препоруке.

УВОД

Психолошке промене код становништва у току и након неког догађаја најчешће су последице индивидуалног опажања и емоционалног доживљаја тог догађаја.

* Научни сарадник и доцент, ORCID 0009-0007-8674-2767, anita.djordjevic@mod.gov.rs

** Научни сарадник и ванредни професор, ORCID 0009-0005-9346-9442, milanmiljkovic04011@gmail.com

*** Рад је део научно-истраживачких пројеката који се спроводе на основу Плана научноистраживачке делатности у Министарству одбране и Војсци Србије за 2024. годину: „Војна професија у Србији у савременом безбедносном окружењу“ (бр. ИСИ ДХ/3/24-26) и „Неутралност и стратешко одвраћање“ (бр. ШНО-ДХ/1/22-24).

Већа је вероватноћа да ће до психолошких промена довести догађај који има карактеристике трауматског догађаја за човека или његову друштвену заједницу.

У овом раду као кризне ситуације сагледавамо друштвене догађаје настале деловањем вируса (Х1Н1 (1977/1978), САРС-КоВ-1 (2003), птичјег грипа Х5Н1 (2005/2006), свињског грипа Х1Н1 (2009/2010), еболе (2014/2018), са акцентом на вирус ковид 19) и друштвене поступке и мере у циљу заштите становника.

Мотивација за писање овог рада је разумевање да је страх од заразних болести (вируса) веома интензиван, имајући у виду да се о овим вирусима мало зна, да су већини случајева смртоносни и са вероватним штетним ефеката на људски организам, а без сигурних средстава заштите од њих (Драгишић 2024). Истовремено, наведени страх се појачава начином извештавања медија, са драматичним сликама из болница, уз нескривену поруку да вирус представља глобални проблем који угрожава целокупну светску популацију (Радовановић 2025).

У друштвеним кризама изазваних појавом вируса једна од основних заштитних мера је (само)изолација. У (само)изолацији, мас медији (телевизија, радио, интернет) и друштвене мреже (YouTube, WhatsApp Viber, Facebook, Twitter, Instagram) издвојили су се као значајни извори и преносници информација, као и фактори од утицаја на ментално здравље становништва. Медији су важни агенси човекове социјализације, али и средства информационог и психолошког деловања у свакодневним дешавањима, а посебно у време кризних ситуација. Са друге стране, масовни медији допринели су да је данас пролиферација гласина распрострањенија него икада раније у историји, чему доприносе широко распрострањене комуникационе мреже и канали, које су један од инструмената деловања разних информационих субјекта, али и инструмент у извођењу хибридних операција (Драгишић 2024).

Поставља се питање да ли човек, под утицајем медија, као и више пута поновљених информација, мисли и понаша се (и)рационално? Циљ рада је да укаже на поједино психолошко и информационо деловање медија током пандемије вируса ковид 19, које је имало негативни утицај на психолошки статус човека, као и сагледавање практичних корака у информационо-психолошкој заштити становништва.

По величине утицаја који је имала у целом свету (броју заражених и преминулих), пандемија вируса ковид 19, може се поредити са ратовима светских размера, али са значајном разликом, да су у светским ратовима државе могле добровољно да бирају страну учествовања (Deshpande et al. 2023). Основно питање је како се понашати у ситуацијама пандемије, која има потенцијала да поремети политичке, економске, друштвене, медицинске, едукативне и културолошке системе. Уобичајене дане појединаца и породица заменили су разни видови изолација, физичка дистанца, заштитна опрема, рад од куће, породично отуђење, забране окупљања и отказивање јавних догађаја.

Природна потреба човека је да буде информисан о дешавањима у социјалној средини, што га усмерава медијима и чини зависнијим од њих. Велики број информација са различитих географских тачака и из различитих професија (медицине, друштвених и наука безбедности), као и јавних личности, о вирусу и његовим вишеструким мутацијама, вакцинама, путевима преноса вируса, довели су до

потешкоћа и конфузије у интелектуалној преради и препознавању логичности и истинитости информација. Појава оваквог медицини непознатог вируса, без знања о његовом пореклу и деловању, начинима преноса, могућностима лечења, лекова, последицама болести, довеле су до јачања страхова код становништва (страхови од непознатог, болести и смрти), повишене одговорности за лично и здравље других. Иако се из медија најчешће може добити утисак да су страх, нелагодност и паника емоције које највише погађају становништво, треба споменути да су многи људи у кризној ситуацији доживљавали и врло интензивну тугу због промена у свету, потреба преиспитивања личних уверења о животу и свету, свакодневног губљења важних тренутака и животних прилика као и немогућности сусрета са афективно значајним људима (Ђубић 2020). Брзина којом су се информације ширили, доказала је да не постоје границе у комуникационим мрежама и да вест исказана на једној тачки земљине кугле може у кратком времену доспети до великог броја људи. Иако грађани Републике Србије имају искуства о животу и раду у ванредним околностима (информисање у току грађанских ратова деведесетих година и током НАТО агресије 1999. године), као и са опрезнијем сагледавањем информација које се пласирају у мас медијима, повезаност обавезне изолације и упућеност на различите изворе информисања представљало је ново животно искуство.

Сходно наведеном, а имајући у виду да су медији у 21. веку понајмање само средства информисања, као и да здравствени изазови представљају значајну претњу националној и глобалној безбедности (McDonald 2008, према: Драгишић 2024: 121), из угла војне психологије и теорије сукоба савремених сукоба, објасниће се последице деловања информација на промене емоција, мишљења, понашања као и очекиване психолошке промене у току и после великих здравствених криза и пандемија. На крају, биће предложене могуће конкретне активности важне за психофизичко и социјално оснаживање становника у оваквим ситуацијама.

ИЗВЕШТАВАЊЕ МЕДИЈА У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА, КЛАСИЧНИМ И НОВИМ ОБЛИЦИМА СУКОБА – ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

Развојем науке и технике, у савременом информационом друштву, проширене су могућности и ефекти медијског деловања на појединца и све друштвене структуре. У демократским друштвима, начелно није пожељно користити силу, због чега логика социјалне контроле и не почива на сили већ на техникама стварања пристанка, због чега улога медија добија посебан значај (Ђукић 2012) контроле друштвене реалности производњом и контролом нових уверења или појачавањем постојећих (Миливојевић, 2001). Савремени мас медији су моћно средство утицаја на јавност и обликовање свести људи са немерљивом могућношћу злоупотребе и психолошке манипулације (Колев 2012). Савремени човек највећи број информација добија посредством медија, много више него од своје примарне групе, што медијима увећава могућност за манипулацију чињеницама. Такође, медији имају потребу

да се јавности представе као поуздани и објективни извори информација, што им омогућава персуазивност и поверење јавности уз утицај на ставове, мишљења, веровања, убеђења, вредносни систем. Медији тако нису *a priori* средство психолошке манипулације, али својим основним карактеристикама омогућавају примену бројних метода психолошке манипулације.

Аутори у класичне методе медијске манипулације убрајају креирање заблуда, скривање информација, преусмеравање пажње, омогућавање наступа само одређеним личностима, објављивање анкета сумњивих методолошких карактеристика, форсирање само одређеног мишљења (Ђукић 2012). Сматра се да је уз помоћ медија могуће манипулативно представити вест на седам различитих начина: прећи преко ње ћутке, позитивно/потврдно и негативно/одрично представљање, увећањем или смањењем њеног значаја, са (не)одобравањем (Волков 2001). Такође, експерти наводе следеће технике медијске манипулације, као најчешће: искривљавање стања у име исконструисане реалности, оперисање полуистинама да би се маскирала и „изгубила“ истина, филтрирање извора информација; извитоперено сликање живота, циљева, рада и борбе противника; апсолутизовање појединих догађаја, појава и њихове функције (значења), потчињавање информација интересима војне и полицијске моћи, сензационализам и фабриковање догађаја; увредљиво третирање противника, тенденциозна селекција вести и информација; прећуткивање или умањивање негативних догађаја, глорификовање позитивних догађаја, итд. (Михајловић 1984). Медијска манипулација се усмерава на афективну и когнитивну димензију личности. Медији су много пута послужили за изазивање јаких емоција, као што су разне фобије (неутемељени страхови), мржње, љубави и сл. Бројни аутори указују на некритичко медијско ширење порука које садрже стереотипе, предрасуде, дискриминацију или које се ослањају на говор мржње. Полазећи од основне функције медија као посредника у процесу информисања и образовања, може се оценити да медији све више постају средство манипулације, а све мање средство јавне комуникације.

Масовни медији играју важну и одлучујућу улогу која их чини кључним елементом комуникацијског процеса током кризних ситуација, сукоба и ратова. Из угла масовних медија, постоје довољно јаки разлози да се теме у вези са кризним догађајима појаве као ударне вести, а то су неочекиваност и нејасноћа узрока и последица. За боље разумевање кризног догађаја, из позиције интереса и понашања медија у вези с кризама, Финк је развио модел животног циклуса кризе по фазама: 1) фаза наговештаја будућег стања или најаве кризе, 2) акутна фаза кризе, 3) хронична фаза кризе и 4) фаза решавања кризе (Frink 1986). Од наведених фаза посебно су интересантне прве три, јер се у њима препознаје, актуализује и проблематизује кризни догађај, на релацији медији–публика. Оно што је важно истакнути је потреба за брзим, веродостојним и истинитим информирањем јавности о сви битним околностима кризе. Медији у овом процесу и фазама „стварају слике у главама људских бића, о другима, о њиховим потребама, циљевима и односима“ а те слике у нашим главама, истиче надаље Липман, „потичу углавном од онога што видимо и чујемо у масовним медијима“ (Lippmann, 1995). Познато је да медији приказују ону стварност коју желе, селектујући информације које

долазе до јавности и као такве стварају јавно мишљење. Ова се појава, међутим, ублажава појавом нових медија, првенствено интернета, који омогућују заобилажење цензуре од стране државних и политичких актера, као и двосмерну комуникацију корисника.

На почетку 21. века, свет се суочава са новим начинима вођења сукоба и ратова, који попримају нове форме и садржаје, као што су психолошки и информациони ратови (Миљковић-Тадих 2017; Миљковић 2010). Због тога, за безбедност савременог друштва и држава све већи значај има безбедност њихове информационе сфере (Миљковић 2022). На нове форме вођења сукоба не утиче само масовна примена савремене технологије у ратовима већ, пре свега и масовност и ексклузивност нових циљева, односно примарни циљ постаје контрола противничког становништва, а не само оружане снаге (Bushnell, 2011). Као основни концептуални модели за утицај на противнике, неутралну и домаћу јавност у информационом добу користе се информационе и психолошке операције (Миљковић, Пешић 2019). У западној војној теорији информационе операције се дефинишу као активности које се предузимају с циљем деловања на непријатељске информације и информационе системе, док се у исто време штите сопствене информације и информациони системи (US Army Joint Chiefs of Staff 2014). Руски научници изучавају потенцијал информационо-психолошког деловања на систем вредности, емоције, веровања циљних група (традиционално психолошко ратовање), али и методе за утицање на објективно резонување и процес доношења одлука војних и цивилних руководиоца, односно руска теорија се бави не само изучавањем могућег утицаја информационог оружја на рачунарске системе и процесе него и на могући информациони утицај на људски ум (Миљковић 2010). Такође, када се говори о могућем биолошком ратовању као врсти будућег и „неексплозивног ратовања“, процена је да је у условима савремених сукоба и интервенција могућ и биолошки рат. Као прво, његова широка приступачност (научна отвореност и дуална природа биотехнолошког знања на релацији цивилна-војна употреба) и релативно ниски трошкови производње резултују могућношћу развоја овога оружја од многобројних и „шареноликих“ (државних и недржавних) актера. Зато опасност од биолошког оружја заслужује интензивно разматрање у време када се са све мање „воље“ иде у класичне ратне сукобе (Продовић 2013).

Здравствене претње у највишим стратегијским документима држава и међународних организација класификују се као егзистенцијалне претње за целокупну светску популацију, које директно угрожавају геополитичку стабилност и националну безбедност (Драгишић 2020, према: Драгишић 2024: 31). У већини савремених стратегија националне безбедности, епидемије и пандемије заразних болести се дефинишу као претња националној, регионалној и глобалној безбедности (Стратегија националне безбедности Републике Србије 2019), и сви национални и међународни стратешки документи усвојени после 2019. године означили су епидемије заразних болести као примарну претњу националној и глобалној безбедности. Све ово указује на то да су питања која се односе на здравље људи, животиња и биљака, заузела су истакнута места у политичким и безбедносним агендама (Драгишић 2024: 122).

Наведени ставови о актуелности информационог и биолошког ратовања у модерним сукобима, како на ширем друштвеном нивоу тако и на појединачном нивоу, уклапају се у теоријски приступ вођења модерних сукоба који говори о концептуалном преласку са „традиционалног“ на „нову генерација сукоба“ (Berzins 2016). С тим у вези, може да се констатује да су савремени ратови карактеристични по томе што су променили карактер својих циљева који су сада масовнији, односно мета напада је целокупно противничко становништво, а не само противничке оружане снаге. У том смислу, циљ нових ратова свакако није уништење становништва противника него његова деморализације и контрола, а „медијски маневар“ представља битна компонента у његовом вођењу.

Сходно томе, јасно произилази потреба за анализом обележја и ефеката медијског деловања током пандемије ковид 19, при чему се за почетну претпоставку може узети оцена експерта из области безбедности да је „глобални рат против информација и дезинформација најважнија нездравствена последица пандемије ковид 19 (Драгишић 2024: 125).

ОБЕЛЕЖЈА И ЕФЕКТИ ЈАВНИХ ВЕСТИ У РАЗВИЈЕНИМ ЗЕМЉАМА О ПАНДЕМИЈИ КОВИД 19

Од половине прошлог века многе нове заразне болести попут свињског грипа Х1Н1 (1977/1978), вируса САРС-КоВ-1 (2003), вируса птичјег грипа Х5Н1 (2005/2006), вируса свињског грипа Х1Н1 (2009/2010) и вируса еболе (2014/2018) биле су разлог огромног броја људских жртава, што је узроковало глобалне здравствене проблеме. О неким од наведених болести нашироко су извештавали масовни медији, изазивајући страх и анксиозност код већине људске популације широм света (Dudo et al., 2007). Према експертским оценама, од открића вируса САРС-КоВ-2, већина масовних медија широм света примењује исте методе и принципе извештавања, што креира општу атмосферу страха. Констатује се да су осећаји застрашености које изазивају владе и масовни медији заразни колико и сам вирус (Hellweg et al. 2020). Сличан процес утицања на јавно мњење изазивањем страха и анксиозности код људи покренут је већ 2009. године за време пандемије Х1Н1, с циљем постизања широког прихватања вакцине Пандемрикс (Dudo et al., 2007).

Да би ускладили ставове милиона људи и створили солидарност у прихватању заштитних мера, неки од медија применили су одређену врсту реторике и разрадили технике односа с јавношћу које укључују „етикетирање“, „уоквиравање“, „микроциљање“, „формулисање“ и томе слично (Zhang et al. 2015). Као резултат, створен је „преовладавајући наратив“, заједно са „оквиром“ за поменути наратив који је конструисан помоћу одређених речи, концепата, израза, слика и метафора. Примери укључују изразе као што је „катастрофа глобалних размера“, видео-записе „камиона који превозе ковчеге до крематоријума“, нерепрезентативни прикази појединачна погођених самом болешћу и одабране слике доктора који носе заштитну одећу на одељењима интензивне неге у којој изгледају као астронаути. Ове поруке могу утицати на људске емоције, створити страх и подстакнути анксиозност, а све то се одражава на људске обрасце понашања и политичка мишљења.

Људи у страху спремни су, и вероватно ће прихватити било коју политичку одлуку, ма колико она била рестриктивна (Bauer 2016).

Чињенице о броју појединаца који имају позитиван тест и броју фаталних исхода утичу на индивидуална очекивања, стрепње, надања и страхове. Свака особа током свог живота развија несвесни мозаик „чињеница повезаних са емоцијама“ (Emotion-linked-Facts, у даљем тексту ЕЛФ), на основу личног искуства и образовања. Сваки појединачни ЕЛФ може се сматрати „оквиром“ који је генерисан одређеном врстом условљавања. Дакле, сваки „оквир“ садржи емоцију која је повезана са одређеном чињеницом израженом кроз речи, слике, звуке и тако даље. „Ефекат оквира“ повезује ЕЛФ-ове с новопредстављеним информацијама, тако да су већ постојеће емоције условно повезане с новим низовима информација и узастопно одређују нашу перцепцију одређених информација и наше поступке, али и понашање као одговор на њих (Hellweg et al. 2020).

Из улоге коју су масовни медији одиграли током пандемије свињског грипа (H1N1) 2009. године и других епидемија, оцене западних експерата су да је извештавање о пандемији КОВИД19 на сличан начин утицало на ширу јавност. У вези са овом претпоставком може да послужи и оцена истражни комисије Парламентарне скупштине Савета Европе из 2009. године о тадашњим пандемијама и извештавању медија. Међу осталим закључцима, Комисија је утврдила да су неки од исхода пандемије „изобличавање и изазивање неоправданог страха међу Европљанима“. На крају, Комисија је исказала забринутост због начина на који су националне власти јавности предочиле информације о пандемији, као и због улоге медија у томе и страха који је створен у јавности (Flynn, 2010). Ова оцена је касније поткрепљена и документом сарадника Немачког Савезног Министарства унутрашњих послова у коме се наводи да је у вези ковид 19 било много лажних узбуна. Шта више, критички се на крају констатује да је у највећој кризи коју је Савезна Република Немачка икад видела, Влада те земље могла бити највећи произвођач „лажних вести“ против којих се држава у ствари борила (Kohn, 2020). Стога се може оценити да је један од могућих циљева националних држава био да преко начина извештавања медија постигну жељени шок-ефекат на становништво ради убрзане имунизације грађана.

Кризна ситуација изазвана вирусом, омогућила је и политизацију пандемије (тадашњи амерички председник је оптужио Кину да је намерно створила и проширила вирус као облик биолошког рата, док је Кина одговорила да вирус потиче из америчких лабораторија) као и њено коришћење за геополитичку конфронтацију међу великим силама, што је погоршало изазов разумевања пандемије, њених последица и ефикасних стратегија за ублажавање последица по јавно здравље. (Драгишић 2024: 126)

Недавна истраживања (Марковић и сар. 2020; Џамоња-Игњатовић и сар. 2020; Турјачанин и сар. 2020, Боранијашевић 2021; Zhao, Zhou 2020; Su et al. 2021; Tuler 2020, према: Fullerton 2020; Боранијашевић 2014) показала су да су информације у мас медијима углавном фокусиране на сензационалност кризне ситуације изазване вирусом и приказивањем најгорег могућег сценарија код оболелих, а таква врста извештавања изазива (и)рационалан страх и анксиозност, уместо да буде информативна и подржавајућа.

ЗНАЧАЈ МЕДИЈА ЗА МЕНТАЛНО ЗДРАВЉЕ СТАНОВНИШТВА ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД 19

Информисање становника за време кризних ситуација је од изузетне важности због преноса релевантних информација, с једне стране и неопходности прилагођавања становника на нове околности, с друге стране. Тако је истраживање ЦЕСИД-а потврдило да су грађани Србије, током пандемије, проводили највише времена уз друштвене мреже: 104 минута дневно, 81 минут слушајући радио-станице, 77 минута пратећи телевизију, док штампи посвете 23 минута (ЦЕСИД 2020).

Уочавајући важну улогу медија током пандемије од стране експерата оцењено је да начини информисања становништва о ситуацији у вези са пандемијом ковид 19 требало би да буду конципирани тако да морају водити рачуна о менталном здрављу становништва (Друштво психолога Србије 2021 – у даљем тексту ДПС). Тим поводом ДПС је у то време упутило писмо Министарству културе и информисања у коме посебно наглашава велику одговорност свих људи који се баве информисањем становништва о ситуацији у земљи и свету. Упућен је захтев да количина, квалитет и начин пласирања информација буде протективан по ментално здравље становништва, да се селектују на подношљиву меру, да се бројке о умрлима и болеснима допуне бројем излечених и чињеницама да је пандемија освестила значај здравља и превентиве (ДПС 2021). Такве препоруке су дате, имајући у виду да је мноштво неодговарајућих информација о вирусу, вакцинама и мерама заштите створило когнитивну конфузију, касније названу „инфодемичом“ од стране Eisenbaha (Eisenbah 2020) која је постала нови изазов у здравственим ризицима (Драгишић 2024: 123). Следећи резултати емпиријских и теоријских истраживања у нашој земљи и иностранству, која су реализована током првог таласа вируса ковид 19 указују на елементе „инфордемије“ и улоге медија током ове кризне ситуације.

Истраживање у популацији квалификованих радника у Србији током избијања ковид 19 реализовано је у војном здравству (Марковић и сар. 2020). Циљ је био проценити утицај информација повезаних са епидемиолошком ситуацијом и поверења у здравствени систем и превентивне мере, а на основу нивоа анксиозности и депресивности код запослених образовне, војне и здравствене струке. Проценат од 70% испитаника изјавили су да су узнемирени информацијама из јавних медија, док је 51% испитаника сматрало да постоји недостатак информација што изазива њихову узнемиреност. Лекари су чешће били узнемирени чињеницом да могу бити заражени упркос њиховој заштити непажњом других људи, док су медицински техничари више узнемирени због недостатка поузданих информација у јавним медијима. Виши степен узнемирености исказали су запослени у образовној и заштитној струци од запослених у војсци. Резултати истраживања указују на то да се виши ниво узнемирености, анксиозности и депресивности јавља у односу на пол (виши код жена него код мушкараца), занимање (виши код цивила у војсци образовне и заштитне струке него код официра). Такође, повећање броја и масовност информација из јавних и осталих (самоиницијалних) медија доводила је до вишег степена узнемирености (Марковић и сар. 2020).

Сагледавања искустава људи током пандемије указују (Цамоња-Игњатовић и сар. 2020) на промене у свакодневном животу и функционисању људи. Снажан извор фрустрације код становништва преставаљало је и неповерење према медијима и информацијама. Неповерење у медије допринело је и неповерењу у способност државе да заштити грађане, што је појачавало страх и осећај неизвесности код становништва. Већина испитаника је сумњала у извештаје о броју заражених и умрлих људи, што је довело до одлуке (последнице) да се смањи праћење медија, али не као одраз негирања озбиљности ситуације, већ као вида заштитног понашања. Овакви резултати истраживања током првог таласа пандемије указују на важност право-временог и истинитог информисања са циљем адекватног деловања и заштите здравља становништва (Цамоња-Игњатовић 2021). Такође, постоји међузависни однос између емоција, извора информација и понашања, што указује на важност преноса кључних информација (Турјачанин и сар. 2020: 17). Резултати онлајн испитивања (Боранијашевић 2021) о утицају пандемије на личну и виртуалну интерперсоналну комуникацију, показују већу употребу интернета и друштвених мрежа за повезивање са пријатељима и родбином, тешко подношење изолације, интензивнијег осећаја усамљености и промене расположења, анксиозности и нервозу, као и да виртуална комуникација помаже психичком статусу због размене шаливих садржаја. Истраживање у Кини (Zhao, Zhou, 2020, стр. 1019) показало је да је виши ниво употребе друштвених медија повезан са лошијим менталним здрављем и да прекомерна изложеност катастрофи на друштвеним медијима може допринети проблемима менталног здравља. Будуће препоруке за побољшање менталног здравља треба да размотре негативне утицаје медија.

Многи истраживачи су током првог таласа вируса указали на његову специфичност и затеченост дешавањима у свету и медијима. Ристановић сматра да су се са ширењем епидемије шириле и (дез)информације, водиле су се хибридне ратне операције, а свака држава морала је да изнађе самостални одговор јер је међународна солидарност у потпуности посустала (Ристановић 2020: 34–36). Кризна комуникација је у првом таласу показала своје мањкавости. Су и сарадници (Su et al. 2021) упозоравају да неадекватна кризна комуникација може довести до психолошких последица. Последице медијског извештавања и инфодемије о вирусу су погоршање менталног здравља у различитом степену у целом друштву, кроз проблеме јављања различитих врста страхова услед неизвесности, анксиозности и стреса изазваних изолацијом и физичким дистанцирањем. Дезинформације у распону од лажних и обмањујућих прича о „кинеском вирусу“ до употребе дезинфекционих средстава за „излечење“ ковид 19 утицале су на ментално и физичко здравље и добробит појединаца. Су и сарадници предлажу реализацију истраживања са циљем сазнавања како побољшати кризну комуникацију, неопходности пропорционалног извештавања базираног на чињеницама, непристрасног јер сензационализам доводи до неповерења јавности и занемаривања средства информисања што је погубно у кризи (Su i sar, 2021). Тилер (Tuler 2020, према: Fullerton 2020) указује на то да би корисници медија и друштвених мрежа требали бити свесни да дужи периоди боравка на интернет платформама може имати штетан утицај на њихово ментално здравље поготово у време пандемије,

где су (дез)информације често праћене ужасавајућим сликама. Изложеност сликама, чланцима и постовима који шире (дез)информације доприносе већ појачаном страху зато Тилер препоручује умереност у приступу друштвеним медијима (Fullerton 2020).

Уведена обавеза изолације становника омогућила је стварање увида о медијском дејству на психолошки и социолошки статус појединаца и група као и могућност анализирања добробити и веродостојности виртуалног у односу на неавиртуални стварни живот. Затварања школа услед пандемије довела су до дугорочних последица које представљају поништење напретка оствареног током последње две деценије (УНЕСКО 2020ц), сматра се да следи деценија са захтевом увођења ванредних напора у поштовању основног права на образовање (УНЕСКО 2020д). Моћ друштвених мрежа и популарних медија није у наметању људима шта да мисле, већ у прикривеном бирању тема, идеја и ставова о којима треба да размишљају (Јевтовић 2020). Употреба медија не значи и поверење медијима. Анализом друштвено-политичких догађаја у Тунису, Исланду, Египту, Шпанији, САД и другим земљама Мануел Кастелс описује социо-психолошки аспект у времену великог утицаја интернета и глобалних друштвених мрежа на друштво у целини, указујући на то да удруживања путем интернет платформи и покушаји да се пронађу начини за уређивање бољих друштвених система су последица губљења поверења становништва у медије и власт (Castells 2018: 11, према: Илић 2020). Анализа виртуелне заједнице као облика груписања у виртуелном простору у коме њени чланови својим активностима и стварањем осећаја заједништва највише утичу на видљивост ефеката живота у онлајн свету на офлајн простору показује позитивне и негативне психолошке и социолошке ефекте виртуалног „живота“ и комуникације (Милинковић 2015). Промене у процесу комуникарања који је специфичан и другачији у доба короне за последицу има социјалну отуђеност међу људима (Ђоранијашевић 2014: 192). Усмереност на виртуални свет и информисање уз изостајања агенаса социјализације могу довести до појачавања димензија личности које су се показале од највећег утицаја на зависничко понашање (никотин, алкохол, психоактивне супстанце, интернет): авантуризам, ниска самоконтрола, ниска сарадљивост, ниска заштита, ниско истраживање, висока оријентација, висока агресија и висока екстровертност (Ђорђевић, Костић и др. 2011).

Промене понашања човека у егзистенцијално опасним ситуацијама (рату, ванредном стању, кризним ситуацијама) биле су предмет истраживања проф. др Петра Костића који је и сам учесник грађанских ратова на простору бивше СФРЈ. „Уочене су промене у друштвеном понашању, у систему вредности, моралном понашању, ставовима према Богу и религији, страху од смрти, оптималном нивоу потребе за чулним дражима, одвијању циркадијалних ритмова и промене у навикама пушења и пијења алкохола“ (Костић 2000: 269–278). Велики број изазова, брза динамика дешавања, промена осећаја „згуснутости у простору и времену“ неминовно мења човека, али те промене не траже априори стручне интервенције, штавише, оне су механизми прилагођавања и доживљавања ситуацију и циљу опстанка. Ове промене сматрају се „нормалним“, јер су пре свега масовне (заједничко искуство

великог броја људи у садашњем случају планетарно), развијају читав низ субјективних доживљаја са којима се људи носе најчешће без тражења стручне помоћи (Костић 2000: 269). У нашем искуству пандемије, доживљај неизвесности, анксиозност, промена расположења до депресивности, разне врсте соматизација тумаче се променама у друштвеном функционисању. Спољашња опасност за групу и страх од смрти код појединца повећавају конформизам и кохезивност групе смањујући аутономију понашања. Из групе кохезивности израста специфично другарство потребно као облик проширења, отварања и остваривања себе, док с друге стране смањује поверење у људе, доводећи до пораста ксенофобије и до сужавања сопственог животног простора (Костић, 2000: 272). Ставови о религији мењају се у компонентама: сазнајној (религиозност се не објашњава као ирационалност већ рационално позивање на историју и традицију), емоционалној (расте љубав према Богу тако и према цркви као институцији) и делатној (посећивање цркве и учешће у црквеним обредим) (Костић, 2000: 274). И након 25 година од НАТО агресије на нашу земљу није могуће утврдити последице на психофизичко здравље становништва тако да је тешко у вишегодишњег трајања пандемије говорити о последицама на становништво, али је вредно пратити социолошки контекст проблема и психолошке промене њиме условљене.

С тим у вези, треба напоменути оцене домаћих експерата да знања из војних наука усмеравају у ком правцу треба утицати да криза што мање утиче на психофизичко здравље људи односно указују на неопходност едукације становништва кроз академске установе и велике организације (Ристановић 2020; Пешић, Миљковић 2020; Костић 2000). Потребно је едуковати становништво о физиономији савремених сукоба (информационог и психолошког деловања), јер људи који поседују знања о друштвеним појавама и начинима заштите од истих, више верују у своје способности и могу се успешније носити са психолошким контекстом кризе у односу на неедуковано становништво. Знања из војне психологије о важности благовременог, умереног и реалног информисања становништва уз развијање критичког мишљења појединаца постају препоруке цивилном друштву за суочавање са кризом и „новим“, друштвом. Неопходно је развијати свест о важности психо-физичких способности становништва са акцентом на јавно здравље и превентивну медицину. Психофизичко здравље је превентивни фактор у суочавању са вирусом и психичком кризом јер психички стабилан и физички здрав и јак човек не подлеже потешкоћама и искушењима, а ако и дође до кризе и оболевања, шансе су веће за преживљавање и враћање у нормални живот (Пајевић, Кордић 2007).

У складу са овим експертским оценама су и препоруке Светска здравствена организација је понудила четири основне препоруке сузбијања инфодемије, које су првенствено усмерене ка оснаживању становништва да се одупре дезинформацијама, што је кључно у спречавању погрешног понашања које угрожава јавно здравље и подрива ефикасност мера које спроводе здравствени системи (Драгишић 2024).

На основу војно-психолошких знања из војних операција и експертских искустава, као један од начина припреме становништва је едукација помоћу модела „САП-ДИСЦ“ (THE SAP-DISC MODEL), који укључује концепте: самоефикасности

(вере у себе да се може наставити даље, односно шта се све може постићи са вештинама које се већ поседују, што смањује симптоме анксиозности и депресије и служи као средство за оптимално функционисање), адаптивне отпорности (вида адаптивног размишљања важног за управљање високо ризичним ситуацијама, утемељеног на развоју навика и вештина које омогућавају суочавање са кризом, отпорност и одлучност за будућност), посттрауматског раста (позитивне психолошке промене које се дешавају после високо стресних и захтевних животних ситуација, кроз три домена: личне снаге – боља прилагођеност појединца, односа према другима – побољшање односа са другима и успостављање духовне перспективе, као и отвореност за нове могућности и промене – више вредновање живота, промена животних приоритета и фокус на позитивне животне промене које је пандемија условила), психолошке декомпресије (декомпресија у војном контексту се односи на период између војне операције и повратка кући у новом кризном контексту односи се на препознавање негативних емоција и стратегије за управљање са њима како не би ометале добробит одмора и прилагођавања након високо стресних околности), контроле импулса (способност да се модификују и превазиђу интензивни унутрашњи одговори, емоције и непожељна понашања која су се јављала услед двосмислености пандемије, нпр.: импулс да се наруше протоколи заштитног понашања типа дистанцирање, изолација и употреба маски и изложеност вирусу), социјалне свести (нагласак на модификацијама друштвеног понашања и когнитивним преиспитивањима са циљем усвајања новог друштвено прихватаљивог понашања због смањења ризика од инфекције и заразе других) и когнитивне флексибилности (развој способности да особа јасно размишља, развија пригодне обрасце решавања проблема и обрасце понашања се у складу са ситуацијом) (Deshpande et al. 2023).

Свакако је потребно да се на задатку едукације становништва морају удружити више министарстава: одбране, унутрашњих послова, здравља, просвете, науке и технолошког развоја, културе и информисања. Важно је истицати историјска дешавања која су јачала колективни дух нашег народа јер криза изазвана вирусима па и пандемијом ковид 19 само је једна у дугом низу криза на овом подручју која ће допринети колективној свести (Костић 2000; Пајевић, Кордић 2007). Треба сагледавати искуства и поуке из балканских, потом светских и грађанских ратова, НАТО агресије на СРЈ 1999. године, година вирусних болести 1977/1978, 2003, 2005/2006, 2009/2010, 2014/2018, а све у циљу јачања морала, воље народа за супротстављање кризи уз јачање вредности патриотизма, слободе, мира, здравља као универзалних вредности које повезују људе и просторе. Систематски и плански треба ојачати поглавља у Стратегији националне безбедности о важности информационе и психолошке заштите становништва у новим формама сукоба које су трајне и усмерене не само према непријатељских земаља, већ и према пријатељским и конкурентским земаљама као и дефинисати елементе одбране, субјекте и носиоце функција информисања, дијагностиковања и лечења трауматизираних и терапије посттрауматских стања (Ристановић 2020; Миљковић, Пешић 2019, Драгишић 2024). Пандемија вируса ковид 19 показала је неопходност ослањања на државне и личне ресурсе, као и ресурсе пријатељских земаља са којима нас везује заједничка историја, вредносни, васпитни и образовни системи.

ЗАКЉУЧАК

Циљ рада је да, користећи теоријски оквир и сазнања из војних наука, као и резултатима емпиријских истраживања о променама понашања човека и група као последица деловања медија, укажемо на могуће правце друштвеног деловања у циљу заштите становништва у кризним ситуацијама, као што је била пандемија ковид 19. Психолошке теме о пропаганди, гласинама, дезинформацијама, лажним вестима, информационом и психолошком деловању на човека и групе, због свог значаја за војну професију, традиционално се истражују у оквиру војних наука у време мира, а нарочито током оружаних сукоба (Касагић, Пајевић 2003; Пајевић, Кордић 2007; Миљковић 2016; Миљковић, Пешић 2019; Пешић, Миљковић 2020). Карактеристике сукоба у 21. веку и велики број друштвених криза (политичке, економске, вредносне, образовне, здравствене, инфраструктурне) условиле су неопходност истраживања улоге и значаја медија у кризним ситуацијама и у цивилном друштву, које се тек упознаје са дејством медија на човека и групе као „конзументе“ информација у процесу кризне комуникације.

Пандемија ковид 19 довела је до великог броја умрлих широм света, геополитичких и економских поремећаја, дисбаланса у функционисању здравственог система, последица у образовању и социјализацији становништва, губитак поверења људи у медије и власт (Deshpande et al. 2023, Драгишић, 2024), као и до удруживања становништва путем друштвених мрежа (Castells 2018, према: Илић 2020).

Специфичност пандемије ковид 19 је појава „инфодемије“ (Eisenbah 2020), која је посебан изазов и представља значајну претњу јавном здрављу, ширењем лажних информација које се сматрају инструментом информационог и психолошког деловања са циљем узнемиравања грађана, подстицања панике, нарушавања поверења у државу и власт. С тим у вези, од држава се очекује да успоставе системску и организациону структуру за ефикасну и координисану борбу против инфодемије, развијањем капацитета државних органа и служби надлежних за здравље и безбедност грађана (Драгишић 2024).

За могуће правце деловања друштва у заштити становништва у кризним ситуацијама препознаје се важност едукације становништва из области карактеристика савремених сукоба, кризног комуницирања и заштите менталног здравља (препоруче ДПС, препорука националне и иностране академске заједнице, УНЕСКО, препоруке СЗО, искуства из војних операција – модел „САП-ДИСЦ“). На плану конципирања одговарајућих стратегија и организовања институција, било би потребно уградити у Стратегију националне безбедности аспекте у вези последица које изазива „инфодемије“ као изазова и претње јавном здрављу и националној безбедности., док се од државних институција очекује координисано деловање домаћих институција, пре свега министарстава – одбране, унутрашњих послова, здравља, просвете, науке и технолошког развоја, културе и информисања, као и јачање сопствених капацитета одбране у складу са геополитичким безбедносним и здравственим изазовима земље и становништва, без обзира на добре међународне односе са пријатељским земљама.

ЛИТЕРАТУРА

- Barović 2011: Vladimir Barović. „Objektivnost, novinarska etika i izvještavanje u kriznim situacijama“, *Medijske studije*, vol 2, (3-4), 118-127.
- Berzins, J. (2016). Russia's New Generation Warfare. *The Potomac Foundation*, <https://www.thepotomacfoundation.org/The-New-Generation-of-Russian-Warfare>The Potomac Foundation.htm
- Боранијашевић 2021: Марија Боранијашевић. „Изазови комуницирања у доба короне“, *Башићина*, св. 53, 299-311.
- Bubić, A. 2020: Kako se nositi sa situacijom prouzrokovanom pandemijom koronavirusne bolesti (COVID19)? Psihološki aspekti kriynih situacija i savjeti za lakše nošenje s njima, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Bushnell 2011: Dennis M. Bushnell. „Future Warfare Circa 2025“, Langley, NASA Research Center, <https://www.foresightfordevelopment.org/sobipro/54/1195-future-warfare-circa-2025>
- Čerina 2012: Josip Čerina. „Ratno izveštavanje u kontekstu savremenih oružanih sukoba i novih medijskih tehnologija“, *Polemos*, vol. 15, 101-117.
- Deshpande, A.P., Pešić, A., Boe, O., Piotrowski, A., Rawat, S. (2023). Psychologists as emergencyfirst responders during a pandemic, *Vojnosanitetski pregled* 80(12), 978-989.
- Dragišić, Z., Čurčić, M., Kostić, M. 2024: Intelligence and public health threats, *Security Science Journal*, Volume 5 No.2 2024 (119-138).
- Eysenbah, G. (2020). How to Fight an Infodemic: The Four Pillars of Infodemic Management. *Journal of Medical Internet Research*, 22 (6). DOI: 10.2196/21820.
- Џамоња Игњатовић 2021: Тамара Џамоња Игњатовић. „Ментално здравље током пандемије КОВИД-19, Живот у страху, стрепњи и изолацији оставља последице“, *Психолошке новине*, бр. 442/443, јануар/фебруар 2021, 3.
- Ђорђевић–Костић–Милојевић 2011: Анита Ђорђевић–Петар Костић–Александар Милојевић. „Психолошки профил интернет зависника“, *Теме*, 4/2011, 1641-1656.
- Ђукић 2012: Немања Ђукић. „Друштвена улога медија - контрола друштвене реалности“, *Политика*, бр. 4, 229-246.
- Fink 1986: Steven Fink. *Crisis management: planing for the Inevitable*. New York: American Management Association.
- Hulme 2001: Simon J. Hulme. *The Modern Media: The Impact on Foreign Policy*. Master's thesis. Fort Leavenworth, Kansas, p. 38. Retrieved from <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA396608.pdf>
- Илић 2020: Теодора Љ. Илић. „Револт и нада кроз друштвене мреже (Осврт на монографију Мануела Кастелса Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интернета прев. В. Савић и Д.Николић. Београд: Службени гласник, 2018)“, *Социолошки истраживања*, вол. 54, бр. 4, 1437-1448.
- Извршни одбор Друштва психолога Србије. Писмо Министарству културе и информисања, Информисање становништва уз превенирање менталног здравља, *Психолошке новине*, бр. 442/443, јануар/фебруар 2021, 11.
- Јевтовић 2020: Зоран Јевтовић. „Моћ медија у умреженом друштву“, *Социолошки истраживања*, вол. 54, бр. 4, 1298-1310.
- Jurišić–Šapit 2005: Jelena Jurišić–Marko Šapit. „Uticaj terorizma na ulogu i delovanje medija“, *Politička misao*, vol 42. (5), 115–128.
- Колев 2012: Драган Колев. „Медији као средство психолошке манипулације“, *Наука и медији, криза и њерсејективна знања и науке*, 426-446, <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2012/download/226>.
- Колон 2008: Мишел Колон. „10 ратова, 10 медијских лажи“, *Нова српска љолићичка мисао*, 16. мај 2008.
- Lippmann 1995: Walter Lippmann. *Javno mnijenje*, Zagreb:Naprijed.
- Markovic–Nikolovski–Milojevic–Živković–Knežević–Mitrović–Fišer–Djurdjevic 2020: Ivan Markovic–Srđan Nikolovski–Stefan Milojevic–Dragan Živković–Snežana Knežević–Aleksandra Mitrović–Zlatko Fišer–Dragan Djurdjevic. „Public trust and media influence

- on anxiety and depression levels among skilled workers during the COVID-19 outbreak in Serbia". *Vojnosanitetski pregled* 77(11), 1201-1209.
- Михајловић 1984: Вуко Михајловић. *Пропанда и рат*, Београд: Војноиздавачки завод, 101-102.
- Милинковић 2015: Марија Милинковић. „Учешће у виртуелним заједницама: Онлајн и офлајн живот“, *ЦДМ: часопис за комуникацију и медије*, вол. 10, бр. 34, 73–96.
- Миливојевић 2001: Снежана Миливојевић. „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања*, Београд, Радио Б-92, Број 64/10.
- Миљковић, М. (2016). Информационе операције у раду савремених обавештајних служби. Докторски рад. Факултет безбедности Универзитета у Београду.
- Miljković–Pešić 2019: Milan Miljković–Anita Pešić. „Informational and psychological aspects of security threats in contemporary environment“, Niš, *TEME*, g. XLIII, No. 4, 179-1094.
- Миљковић 2022: Милан Миљковић. „Информациона димензија безбедносног окружења – основна обележја, *Војно дело*, бр 2, 18-40.
- Миљковић–Тодић 2017: Милан Миљковић–Дарко Тодић. „Информационе операције западних обавештајних служби у Србији октобра 2000. године“, *Војно дело*, 98 – 108.
- Миљковић 2010: Милан Миљковић. „Информационо ратовање у савременој војној теорији и пракси“, *Војно дело*, vol. 62, бр. 2, 257-284.
- Пајевић–Кордић 2007: Десимир Пајевић–Борис Кордић. *Општи психологија са социјалном психологијом*, Београд: Центар за примењену психологију.
- Пајевић–Ка-са-гић 2001: Десимир Пајевић–Љубомир Касагић. *Војна психологија*, Београд: Војна академија.
- Pesic–Miljkovic 2020: Anita Pešić–Milan Miljković. „Knowledge About Psychological and Propaganda Activities, Fear and Sources of Psychological Strength for Coping and Overcoming Crisis Due to COVID-19 Pandemic“, In: Rawat, S., Boe, O., Piotrowski, A., (eds), *Military Psychology Response to Post-Pandemic Reconstruction*, Jaipur (Indija), Rawat Publications, 753-771.
- Продовић 2013: Тања Продовић. „Биотероризам - глобална опасност микрометарских размера“, *Култура и политика*, год. X, бр. 21.
- Радовановић, З. (2025). Угрожавају ли нам здравље Кинези или Американци, Велике приче, <https://velikeprice.com/zdravlje/ugrozavaju-li-nam-zdravlje-kinezi-ili-amerikanci/>, приступљено 14. 01. 2025.
- Ристановић 2020: Елизабета Ристановић. „Здравствени аспекти КОВИД-19 у огледалу реалног времена.“, *Криза КОВИД-19: од менаџерске теорије до праксе*. Зборник радова. Ур. Зоран Кековић. Београд: Институт за стандардизацију Србије, Центар за анализу ризика и управљање кризама., 29-45.
- Ristanović 2016: Elizabeta Ristanović. „Health and security challenges of the 21st century bioterrorism“, *ABC časopis urgentne medicine*, broj, 8-19.
- Su–McDonnell–Wen–Kozak–Abbas–Šegalo–Li–Ahmad–Cheshmehzangi–Cai–Yang–Xiang 2021: Zhaohui Su–DeanMcDonnell–Jun Wen–Metin Kozak–Jaffar Abbas–Sabina Šegalo–Xiaoshan Li–Junaid Ahmad–Ali Cheshmehzangi–Yuyang Cai–Ling Yang–YU-Tao Xiang. „Mental health consequences of COVID-19 media coverage: the need for effective crisis communication practices“, *Globalization and Health* volume 17, 17.4. <https://doi.org/10.1186/s12992-020-00654-4>
- Шушњих 2011: Ђуро Шушњих. *Рибари људских душа: идеја манипулације и манипулација идејама*, Београд: Чигоја штампа.
- Taylor 2009: Philip Taylor. „Novinarstvo pod paljbom: izveštavanje o ratu i međunarodnim krizama“, In: Cottle, Simon (ed.) *Information, Public Relation and Power*. Zagreb: Naklada Medijska istraživanja.
- United States Department of Defence (2000). *Joint Vision 2020*, Washington DC.
- US Army Joint Chiefs of Staff (2014). *Joint Publication 3-133: Information Operations*, Washington DC.
- Волков 2001: Владимир Волков. *Дезинформација: од шпјанског коња до интернета*, Београд-Лозница: Наш дом-Age d Home. 129.

Zhao–Zhou 2020: Nan Zhao–Guangyu Zhou. „Social Media Use and Mental Health during the COVID-19 Pandemic: Moderator Role of Disaster Stressor and Mediator Role of Negative Affect“. *Appl Psychol Health Well Being*, 1019-1038 doi: 10.1111/aphw.12226. Epub 2020 Sep 17.

LINKS

<https://www.kantar.com/Inspiration/Coronavirus/COVID-19-Barometer-Consumer-attitudes-media-habits-and-expectations>

<https://www.pennmedicine.org/news/news-blog/2021/april/instagram-vs-reality-the-pandemics-impact-on-social-media-and-mental-health> Instagram vs. Reality: The Pandemic's Impact on Social Media and Mental Health, april 29, 2021, by Nicole Fullerton

<https://plodnazemlja.com/2020/09/29/inicijativa-za-novu-digitalnu-i-medijsku-pismenost-najvise-vremena-gradjani-srbije-provode-uz-drustvene-mreze-preferiraju-fejsbuk-a-veruju-portalima/>

Anita S. PEŠIĆ

Milan Đ. MILJKOVIĆ

MEDIA IN CRISIS SITUATIONS

– SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES AND RECOMMENDATIONS

SUMMARY

During social crises, people have an increased need to be informed about events in the social environment, which directs them to the media, much more than to primary groups. Such a social context gives the media a great possibility of manipulation aimed at the affective and cognitive dimensions of personality. The significant role of the media has been confirmed in the new generation of conflicts, such as information and biological wars. Expert analyzes of media coverage in developed countries during the COVID-19 pandemic showed that the authorities in Europe and the USA were in some ways the biggest producers of disturbing news that caused fear and anxiety among citizens with the possible goals of nation-states to achieve the desired shock through media coverage. - effect on the population due to accelerated immunization of citizens. Researches in the country and the region indicated that: a higher level of information leads to a higher level of anxiety, that the media is a source of frustration and that moderation in their use is necessary. Crisis communication has shown its shortcomings, which can lead to psychological and economic consequences. In crisis situations, a person experiences changes in the value system, moral reasoning, attitudes towards God and religion, attitude towards death, development of circadian rhythms and changes in smoking and alcohol consumption habits. Propaganda, rumours, misinformation as means of informational and psychological action, which are known in the military framework, during crisis situations have spread to the civilian world, which is just getting to know their devastating effects on people and groups. All of the above points to the necessity of improving the concept of psychological defense at the social and personal level by improving defense strategies and educating the population.

Keywords: KOVID19, media, information, consequences, recommendations.